

EĞİTİMDE CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİNE TARİHTEN BİR ÖRNEK:

ANTİK YUNAN*

Evren ŞAR İŞBİLEN**

Derya ÇIĞIR DİKYOL***

Öz: Demokrasinin temellerinin atıldığı Antik Yunan'da, eğitim önemli bir olgu olmasına rağmen kadın ve erkek için sosyal yaşamdaki roller oldukça farklıydı ve bu durum çocukların eğitim hayatına da büyük ölçüde etki etmekteydi. Kızlardan iyi bir eş ve anne olmaları dışında bir beklenti olmadığı için yetiştirilmelerinde de erkek çocuklarda olduğu gibi formal eğitimin çok önemli bir rolü bulunmuyordu. Aslında kız çocuklarının çoğunluğu yün eğirme, dokuma ve işleme yapma gibi ev içi konularda eğitim almaktaydılar. Antik kaynaklar incelendiğinde, kız çocukların erkeklerle aynı okullara gidip gitmediği hususu da belirgin değildir. Elbette, burada sözü edilen kız çocuklarının Sparta dışında kalan şehir devletlerinde yaşayan özgür yurttaşlar olduklarının belirtilmesinde de fayda vardır. Zira Sparta kent devleti bu noktada pek çok yönden istisnai bir durum oluşturmaktadır. Bu bağlamda özellikle modern Batı Uygarlığı'nın şekillenmesinde büyük etkisi olan Yunan Uygarlığı'nın kadına bakışı ve bunun eğitime yansımaları değerlendirilmeye ve günümüz eğitim anlayışının köklendiği bir devrenin incelenmesiyle günümüze ışık tutulmaya çalışılmıştır. Nitel veri toplama araçlarından doküman analiziyle elde edilen verilerin değerlendirilmesiyle gerçekleştirilen bu çalışmada, antik kaynaklar taranarak modern kaynaklar ile karşılaştırılmış ve yorumlanmıştır. Bu çalışma ile özellikle Türkiye'de, günümüz eğitim politikalarının temellerinin atıldığı Eskiçağ'da eğitimin durumu ile ilgili çalışmaların yok denecek kadar az olması nedeniyle, bu alandaki boşluğun doldurulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Tarihi, Antik Yunan, Kız Çocuklarının Eğitimi, Cinsiyet Eşitsizliği, Eğitim

* Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri birimince BEK-2017-26472 proje numarası ile desteklenmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, E-posta: evrensar@istanbul.edu.tr

*** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, E-posta: ddikyol@istanbul.edu.tr

A HISTORICAL EXAMPLE of GENDER INEQUALITY in EDUCATION: ANCIENT GREEK

Abstract: Although education was a very important fact in the Ancient Greece, where the basis of the democracy was founded, the social life acts of the man and woman were very different and this condition has also effected majorly to the children's education life. As there was no other expectation from the girls except from being a good wife and a mother, the formal education did not have an important role in their training at that for boys. When the antique sources were studied, the aspect that whether or not the girls went the same schools with boys is not definite. Certainly it should be underlined that the girls mentioned here were the free citizens, the slave ones' conditions were more far away from the chance of having an education and the mentioned Greek people were the women living in the city-states located outside the Sparta. Likewise in this point, Sparta was exceptional in this situation from many ways. Within this context, The Greek Civilization's, which had a great effect especially to the modeling the modern western civilization, attitude to women and its reflection to the education were tried to be reviewed and tried to enlighten today by examining a period in which modern-day's western education understanding has taken root. This study, which was carried out by the evaluation of the acquired data with the analysis of document from the qualitative data collection tools, the antique sources have been searched and these were compared and interpreted with the modern sources and archaeological discoveries.

Keywords: History of Education, Ancient Greek, Education of Girls, Gender Inequality, Education

Extended Abstract

Purpose

In this study, ancient sources written about the education of girls in ancient Greece gathered together and aimed to take a picture of the woman's place during the aforesaid period. By this means, it will be possible to shed light on the roots of women's education with reference to the Greek society, in which the foundations of the contemporary western civilizations and thus today's educational systems. It is expected that this study, which deals with an important section from ancient period, will contribute to the literature on the history of education, sociology and women's research. Preparing a ground for the new studies to be done and being able to create a starting point for further more detailed researches in the future are also take place in the main objectives of this study.

Method

In this study, which is designed with qualitative research method that deals with the education of the girls in Ancient Greece, the document analysis was used as data collection tool. The ancient sources form the backbone of the study and the information obtained based on these texts is interpreted by blending them with modern sources.

Results

It would appropriate to mention two different models when it comes to ancient Greek education. The first one is the most well-known Athens and the education system applied in the other city-states and the other one is the education system of the Sparta city-state, which is different from Athens in all respects. In general, the main purpose of the education (paideia) for Greeks was to create a balanced personality. Especially in Athens education, the development of individuality, perfection, the development of aesthetic feelings, harmony, physical strength and beauty, openness in thought are the essential characteristics that an Athenian citizen should have. The ancient Greek civilization, a male-dominated society, is a world in which men have the right of systematic and institutionalized possession on women. In Sparta, which is quite different from the other city states in terms of its structure, things went a lot different. The Sparta education system, called Agoge, has a different place in terms of its inclusion of the first citizenship education in the history and it has a very different structure from its other contemporary Greek cities.

Discussion

In the Ancient Greek Civilization it is not possible to talk about this brilliance when it comes to the subject of woman. Considering that the gender discrimination is still present in modern societies today and that the disadvantaged gender is always women, it is not surprising to see Ancient Greece as the basis of this understanding women's inequality in this sense. It can be said that the female figurine is identified with the notion of weakness and infirmity and the differences in the physical nature of women according to men are shifted to the weakness of character and willpower in the perception of the Ancient Greek society. It can be said in this context, Plato's emphasis in his ideal state about the need to educate women equally with men may probably be originated from the perception of women's character and willpower weakness according to men.

Conclusion

A large majority of the Greek women were uneducated, with the exception of the basic education. They would get married at an early age after they had received enough basic education to handle the housework. There is a general information that some of the girls who have received the necessary education from their mothers at home are also trained by the pedagogues before getting married. Of course, the mentioned girls were the children of the families whose financial situation were appropriate. In the Ancient Greek world, which is already regarded as the basis of the Western Civilization, education was designed for the riches and nobles, namely for the ruling class. According to the ancient Greek thought, the education need of the rest should be enough to provide them to obey. However, no matter the girls has taken their education from their mothers or pedagogues, the education were given to them about the subjects such as sliver, weaving, dressing, singing, dancing, playing musical instruments. Especially at religious festivals, it is known that girls have also taken dance and song education along with the boys and the local songs and dances have made the gods happy.

In the other Greek cities, the girls' education was generally restricted to weaving and cooking, while the Spartans have been training the girls to be physically strong, like boys, and apparently to provide their harmony to the society. In Sparta, the girls were trained as boys by participating in physical activities.

Giriş

Bu çalışmada, Antik Yunan'da kız çocuklarının eğitimi konusunda yazılmış antik kaynaklar bir araya getirilerek bahsi geçen dönemde kadının yerinin bir fotoğrafını çekmek amaçlanmaktadır. Bu sayede belki de çağdaş batı uygarlıklarının ve dolayısıyla günümüz eğitim sistemlerinin temellerinin atıldığı Antik Yunan toplumundan hareketle kadın eğitiminin köklerine ışık tutmak mümkün olabilecektir. Antik dönemden önemli bir kesitin ele alındığı bu çalışmada özellikle Türkiye'de eğitim tarihi araştırmalarının Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde yoğunlaşması ve günümüz eğitim politikalarının ilk temellerinin atıldığı Antik

Yunan'da eğitimin durumu ile ilgili çalışmaların oldukça az olması nedeniyle bu alandaki boşluğun doldurulması hedeflenmiştir¹. Ayrıca eğitim tarihi dışında, sosyoloji ve kadın araştırmalarına ilişkin literatüre katkı sağlanması ve yapılacak yeni çalışmalara bir zemin hazırlayarak bu konunun ileride daha etraflı araştırılması için bir çıkış noktası oluşturabilmek çalışmanın başlıca amaçları arasında yer almaktadır.

Antik Yunan dünyası dendiğinde coğrafi olarak Yunan anakarası, Ege adaları ve Batı Anadolu kıyıları akla gelmektedir. Ancak M.Ö. 750 yıllarında başlayan Kolonizasyon döneminde bu sınırlar genişlemiş ve Marmara Denizi, Karadeniz ve Aşağı İtalya, Güney Fransa kıyıları ve İspanya kıyılarının bir bölümü hariç neredeyse tüm Sicilya ve hatta Kuzey Afrika'nın bir kısmı bu sınırlara dâhil olmuştur. Bu geniş coğrafi alan içinde yaklaşık olarak M.Ö. 8. yüzyıldan başlayan antik Yunan tarihi boyunca birbirinden bağımsız kent devletleri şeklinde idare olunan Yunanların ortak bir takım özellikleri bulunmaktadır. Dil, yazı, Homeros destanları, çok tanrılı din olarak sıralanabilecek bu ortak özellikler Hellenler arasındaki kültür bağlarının temelini oluşturmaktadır. Ancak özellikle Atina ve Sparta gibi dönemin önemli kent devletleri arasında birbirinden oldukça farklı kültürel özellikler de mevcuttur. Bu sebeple antik Yunan eğitimi dendiğinde iki ayrı modelden bahsetmek yerinde olacaktır. İlki en çok bilinen Yunan kenti olan Atina ve diğer kent devletlerinde uygulanan eğitim, diğeri ise Atina'dan her anlamda farklı olan Sparta kent devletinin eğitim sistemidir. Genel anlamda Yunanlar için eğitimin (*paideia*) asıl amacı dengeli bir kişilik oluşturmaktır. Özellikle Atina eğitiminde, bireyselliğin gelişimi, kusursuzluk, estetik duyguların gelişimi, uyum, fiziksel güç ve güzellik, düşüncede açıklık bir Atina vatandaşında olması gereken belli başlı özelliklerdir (Dürüşken, 1990, 9). Ancak burada kastedilen vatandaşlar erkeklerdir. Kadınların erkeklerden farklı ve aşağı bir sınıf olduğu görüşünün bu dönemde yaygın olduğu söylenebilir. Dönemin ünlü filozoflarından olan ve yazdığı eserler ile Batı düşünürlerinin yanı sıra Ortaçağ'ın sonuna kadar İslam düşünürlerini de etkilemiş olduğu bilinen Aristoteles'in görüşleri, dönemin kadına bakışını açıkça gözler önüne

---

¹ Eskiçağ çalışmalarının dayanak noktasını antik kaynaklar oluşturmaktadır ve modern çalışmalar bu kaynakların bir araya getirilmesi, incelenmesi ve varsa arkeolojik ve epigrafik verilerle değerlendirilerek yorumlanması sonucu ortaya çıkmakta ve özgünlüğünü buradan almaktadır. Ancak Türkiye'de konu ile ilgili basılmış eserler incelendiğinde çoğunlukla bahsi geçen hususlara dikkat edilmediği ve modern kaynaklardan derleme şeklinde çalışılmış olduğu ya da eski tarihte basılmış olması nedeniyle güncellikten uzak olduğu görülmektedir (K. Aytaç., Avrupa Eğitim Tarihi, İstanbul, 1992; N. Mutluay, Yunan ve Roma Uygarlığı'nda Çocuk, İstanbul, 2007; H. A. Koçer, Eğitim tarihi I, Ankara, 1980; R. Maltaş, Sümerlerden Günümüze Eğitim I, Konya, 2011). Bu da kaynakların yer yer bilgi yanlışları içermesi, Yunanca isimlerin yanlış transkripsiyonla Türkçe'ye aktarılması ve özgünlükten uzak bir karakter taşımasına sebebiyet vermektedir.

sermektedir. Aristoteles, kadınları düşünme yetisine sahip ancak bunu kullanmaktan aciz varlıklar olarak gördüğünü belirtir. Politika adlı eserinde, doğaları gereği erkeklerin yönetici kadınların ise onlara tabi varlıklar olduklarını belirtirken (Aristoteles, *Politiká*, 1. 12), kadınların ve erkeklerin fiziksel ve zihinsel olarak farklı olduklarını ifade eder (Aristoteles, *Ton Peri Ta Zoia Historion*, 608b1-14). Bu bağlamda Aristoteles'in kadınların eğitimine ilişkin görüşleri de hocası Platon'dan farklı olarak bu hiyerarşik yapı ekseninde yani kadın erkek arasında eşitsizlik temelinde oluşmuştur.

Atina ve diğer Yunan kent devletlerinde genel olarak devletin eğitimde Sparta'da olduğu gibi aktif bir rolü bulunmuyor ve çocuklara geleceğin askerleri gözüyle bakılmıyordu (Marrou, 1956, 109). Eğitim ailelerin inisiyatifine bırakılmış (Platon, Kriton, 45-d) ve bu sebeple pek çok Yunan düşünürünün eleştirisine neden olmuştur. Genel anlamda, özellikle Homerik Çağ olarak anılan dönemde eğitimin dinlemeye ve akılda tutmaya yönelik olarak verilmiş olduğu söylenebilir. Zaten okuma yazma oranının oldukça düşük olduğu bu süreçte temel bilgiler yaşamın devamlılığına yönelik bilgilerdi. Homeros gibi ozanların da kentten kente dolaşarak anlattıkları mitolojik tasvirlerle süslenmiş hikâyeler geçmişe ait bilgilerin, inanışların dilden dile dolaşmasına vesile oluyordu.

Erkek egemen bir toplum olan antik Yunan uygarlığı, erkeklerin kadınlar üzerinde sistemli ve kurumsallaşmış tasarruf hakkına sahip oldukları bir dünyadır. Bu durum kadının aile içindeki rolüne dahi yansımıştır. Ancak antik Yunan'da kadına dair bilgilere ulaşmak iğneyle kuyu kazmaya benzer². Kadının yaşayışına ve toplumdaki yerine ilişkin kaynakların azlığı dışında, bu eserlerin erkekler tarafından yazılmış olduğunu da belirtmek gerekir. Bu sebeple, antik Yunan kadınının konuyla ilgili görüşünü ya da kendi gözünden yaşadıkları ve toplumdaki yeri bağlamında bilgileri edinmemiz zordur (Blundell, 1995, 10). Yunan düşüncesine göre kadın, erkekten sonra yaratılmış bir varlık olarak görülmüş ve toplumdaki bu ikincil rolü, daha yaratılış mitinde vurgulanmıştır. Zira Yunan dünyasında yeni doğan bir kız bebeğin hayatta

---

² Bu konuda yazılmış modern eserler bulunmakla birlikte bu eserlerin dayanak noktası antik kaynaklardır ve kadının konumu ve eğitimine dair antik kaynaklar oldukça az sayıda ve karanlıktır. Kadının konumuna ilişkin en çok toplu bilgi veren antik yazar Platon olmakla birlikte, kendisi ütöpik olarak tasarladığı ideal devletinde, kadınların yaşadığı dönem ve toplumdaki farklı olarak, daha iyi bir konuma gelmesi gerektiğini vurgulamış ve erkeklerle eşit eğitim almaları gerektiğinin altını çizmiştir. Ancak buradan hareketle gerçek Yunan yaşantısına dair direkt bir bilgi bulamayacağımız için çalışmamızın konusu dışında bırakılmıştır. Ancak yine de ideal devlette kadınların daha iyi yaşam şartlarına ve eğitime tabi bulunması hakkında yaptığı yorumlardan kadınların mevcut yaşantı içinde oldukça geri planda kaldıklarına bir işaret olarak yorumlanabilir.

kalma şansı erkek bebeklere oranla daha düşüktür. Muhtemelen bir drama yazarı olan Poseidippos bir eserinde şu cümleyi sarfederken “*Herkes, fakir olsa (penes) bile bir oğulu yetiştirir; fakat zengin (plousios) olsa bile bir kızı terk eder.*” (Terentius, Heautontim, 626-30) muhtemelen biraz abartılı bir şekilde konuya dikkat çekmek istemiştir. Ancak yine de kızların terk edilmesinin oldukça yaygın olduğu bilinmektedir. Konuya ilişkin verilebilecek bir başka örnek de Hilarion isimli bir Mısırlı'nın İskenderiye'den Oxyrhynchus'taki eşi Alis'e, çocuğu erkek olursa yetiştirmesi, kız olursa terk etmesi hususunda yazdığı mektuptur (P. Oxy. IV. 744; Croix, 2016: 140).

Yöntem

Antik Yunan'da kız çocuklarının eğitimi ele alan, nitel araştırma yöntemi ile tasarlanmış bu çalışmada, veri toplama aracı olarak doküman analizi kullanılmıştır. Tarihsel araştırmalarda sıklıkla kullanılan bir yöntem olan doküman incelemesi (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 188) ile elde edilen bulgular değerlendirilerek yorumlanmıştır. Çalışmanın coğrafi ve zamansal sınırlılıkları ise şöyle çizilebilir: Coğrafi olarak Yunan anakarası, Ege adaları ve Anadolu kent devletleri çalışmaya dâhil edilmiştir. Zamansal olarak ise kabaca M.Ö. 750 yıllarından Hellenistik Dönem'e (M.Ö. 334) kadar olan zaman dilimi ele alınmıştır.

Çalışmanın belkemiğini antik kaynaklar oluşturmaktadır ve bu metinlere dayanarak elde edilen bilgiler modern kaynaklarla harmanlanarak yorumlanmıştır. Ayrıca belirtmek gerekir ki özellikle antik kaynakların daha ziyade Atina ve Sparta kent devletlerindeki eğitime dair bilgiler veriyor olması ve konu ile ilgili pasajların azlığı ile birlikte, Antik Yunan kadınlarının elinden çıkmış eserlerin yok denecek kadar az olması çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmuştur.

Bu sebeple bahsi geçen dönemde kız çocuklarının eğitim sürecinin incelenmesinde, arkeolojik ve sosyolojik alan yazın çalışmalarından da yararlanılmıştır. Böylece, literatür taraması yoluyla elde edilen kaynaklar kullanılarak, bu çalışmaların bulguları, eğitim açısından yeniden ele alınmış ve bütünsel bir çerçevede yeni bir perspektif oluşturmak suretiyle sunulmaya çalışılmıştır.

Bulgular

Antik Yunan'da Eğitime Genel Bakış

Şurası açıktır ki kent devletlerinde çocuklar doğdukları andan itibaren bilinçli ya da bilinçsiz olarak en çok gözleme ve taklit etme yöntemleriyle, en rahat ettikleri yerde (çoğunlukla ev) nelerden uzak durmaları gerektiğini, hangi aletleri ne için kullanmaları gerektiğini öğreniyorlardı (Bloomer, 2013: 444). Okul öncesi çağda yani 7 yaşından önce çocuklar, evde anne ve babalarından eğitim alıyorlar, oyunlarla bir takım beceriler kazanıyorlardı. Tek ayaküstüne zıplamak, kartopu oynamak gibi oyunların amacı fiziksel bir takım beceriler kazanmaktı (Dürüşken, 1990: 19).

Sparta dışındaki diğer Yunan kentlerinin pek çoğunda çocuk yedi yaşına geldiğinde evdeki bakımdan uzaklaştırılarak bir pedagoğun (paidagogos) gözetimine veriliyordu. Bu pedagoğ evdeki kölelerden seçilen biri oluyor (Platon, *Lysis*, 280cl-d2,223a15) ve bu köle sadece okula değil çocukla beraber her yere gitmekle görevlendiriliyordu. Pedagoğ aynı zamanda okul saatleri içinde okulda onunla kalmakla ve çocuğun derslerine yeterli dikkati sağlayıp sağlamadığını ve sıkı çalışıp çalışmadığını takip etmekle yükümlüydü ve bir köle olmasına rağmen çocuk yaramazlık yaparsa onu cezalandırma yetkisine de sahipti. Kaç tane çocuğu olduğunun bir önemi olmaksızın bir ailenin sadece bir pedagoğu olurdu. Örneğin Euripides'in *Medea'sında* Medea'nın 2 çocuğunun bir pedagoğa ve yine benzer şekilde Themistokles'in iki çocuğu için bir pedagoğa sahip olduğu bilinmektedir (Herodotos, *Historiai*, VIII, 75). Pedagoğ öğrencinin hayatında oldukça önemli bir yere sahipti. Pedagoğ ve dadının köle pozisyonuna rağmen ailede önemli ve saygın bir yeri vardı. Çocuklara temel seviyede eğitim vermekle yükümlüydüler. Ayrıca tiyatro oyunlarında pedagoğ ve dadıların çocuklara tavsiyeler verdiği ve onları azarladığı yolunda imalar bulunmaktadır. Ama aynı zamanda pedagoğlar çocuklara karşı sevgi doluydular ve çocuklar da büyüdüklerinde onlara sevgi ve saygı gösterirlerdi (Bonnard, 2004: 155).

Yunanlı aileler günümüzde olduğu gibi erken yaşta yani 6-7 yaşlarında çocukları okula göndermekteydiler çünkü bu yaşta çocukları evde tutmak oldukça zorlaşıyordu. Okuldan ayrılma yaşı ise 15-16 civarındaydı (Hobhouse, 1910: 9). Atina'da eğitimin üç ana branşı vardı; yazma, müzik ve jimnastik (Freeman, 1996: 235). Aristoteles müziğin yanına resim dersi de

ekleyerek eğitilmiş bir kişide olması gereken doğru yargı becerisini kazandırmak istemiştir (Dürüşken 1990, 14). Okuma yazma aritmetik ve edebiyat dersleri bir *grammatistes* tarafından öğretiliyordu. Müzik dersleri gramer eğitiminin akabinde başlamakta ve *kitharistes* tarafından verilmekteydi (Aristophanes, *Nephelai*, 76; Platon, *Protagoras*, 326e). Daha önce de belirtildiği gibi erkek çocuklar kızlara göre eğitim alanında daha şanslıydılar (Platon, Kriton, 50-e). Ama bu, tüm erkek çocukların okula gönderildiği anlamına da gelmemektedir. Problem sadece parasal yetersizlikten kaynaklanmıyordu. Çocuklar evde durmaya, çiftliklerde ve atölyelerde çalışmaya mecbur ediliyorlardı (Deighton, 2005: 47). İsteyen aile çocuğunun eğitimini masrafları kendisi üstlenerek sürdürebiliyordu. Buna bağlı olarak okula başlama yaşı ve bunun süresi büyük ölçüde ailenin gelirine ve eğitim konusunda tutumuna bağlıydı (Pseudo-Plato, *Aksiochus*, 366). Kız çocukları ise genelde okula gönderilmiyor, evde eğitimlerine devam ediyorlardı. Ancak şanslı azınlık olarak nitelendirilebilecek olanlar, Sappho'nun İoniali zengin ailelerin kızlarına verdiği edebiyat ve müzik eğitimi benzeri eğitimler alabiliyorlardı. Zira bu dönemde özellikle belli müziklerin belli duyguları açığa çıkardığını düşünen Yunanlar aynı zamanda çocukların ruhunu ve davranışlarını da iyi yönden etkilediğini düşündükleri müzik eğitiminin büyük önem taşıdığına inanmaktaydılar (Platon, *Protagoras*, 326). Onlar için müzik eğitiminin önemi sadece şarkı söylemek ya da bir müzik aleti çalmayı öğrenmek değil, her türlü estetik ve zihni donanımı müzik eğitimi ile verebileceklerini düşünmeleriydi (Dürüşken, 1990: 14). Genel anlamda Atina eğitimi, şiiri de kapsayan müzik eğitimi ile beden eğitiminin bir dengesinden oluşuyordu denilebilir. Atina'da eğitim hem akla hem bedene yönelikti (Phillips ve Roper 2006: 123-141). İlk eğitimin sonrasında isteyen aileler çocuklarını *gymnasion*'lara göndererek eğitimlerini devam ettirebiliyorlardı. Yüksek eğitimi ise sadece seçkin ailelerin çocukları alabilmekteydi.

Yapısı itibariyle diğer kent devletlerinden oldukça farklı olan Sparta'da ise işler çok daha farklı yürümekteydi. *Agoge* adı verilen Sparta eğitim sistemi tarihteki ilk vatandaşlık eğitimini içermesi açısından farklı bir yere sahiptir ve çağdaşı diğer antik Yunan kentlerinden oldukça farklı bir yapıya sahiptir. Sparta eğitimi, devlet denetimi altındadır ve çocukların tüm masrafları devlet tarafından karşılanmaktadır (Davidson, 2008: 59). Ksenophon *agoge*'den bahsederken, bu sistemin her yönüyle diğer kentlerin eğitim sistemlerinden farklı olduğunu söylemektedir. Plutarkhos'un aktardıklarına bakılırsa, Sparta'da bebek doğar doğmaz ailesinin değil devletin sorumluluğuna geçmektedir. Ancak tabii ki Sparta'da da bebek doğup sağlıklı

olduğuna karar verildikten sonra yedi yaşına kadar annesi ile kalmaktaydı. Fakat bu dönemde yani 7 yaşına dek çocukların nasıl bir eğitimden geçtiğine dair elimizde pek fazla bilgi bulunmamaktadır ve antik kaynaklar da bu konuda fazla bilgi vermemektedirler. Ancak kadınların eğitim almalarının sağlıklı vatandaş doğurabilmeleri ve yetiştirebilmeleri açısından gerekli görüldüğü bilinmektedir.

Kız Çocuklarının Eğitimi

Atina ve diğer kent devletlerinde kız çocuklarının eğitimi erkeklerden daha farklı koşullarda gerçekleşmekteydi. Bu durum ilerleyen dönemlerde de devam etmiş hatta erkeklerin eğitimine çok daha fazla önem verilmesi nedeniyle aradaki uçurum giderek artmıştır. Kızlardan iyi bir eş ve anne olmaları dışında bir beklenti olmadığı için yetiştirilmelerinde formal eğitimin çok önemli bir rolü bulunmuyordu.

Atina'da yurttaşlık hakkına sahip olan ailelerin kız çocuklarına belirli bir eğitim aldıkları anlaşılmaktadır. Ancak bahsi geçen eğitimin içeriğini tam olarak bilmek ve sınırlarını çizmek mümkün değildir. Kızlar, erkekler gibi kamusal alanda bir kariyer yapamayacak olduklarından evde daha çok annelerinin onlara öğrettikleri ile yetinmek zorundaydılar (Pomeroy, 1977: 74). Klasik dönemde kızların düzenli okuma yazma eğitimi aldıklarına yönelik bir kanıt da bulunmamaktadır (Cole, 1981: 225). Kadınların okuyabildiklerine yönelik en erken kanıt ise bir vazo resmindendir ki burada kadınlar ellerinde kitap ruloları tutar vaziyette görülürler (Cole, 1981: 223). Kızların okula gittiğine dair önceki dönemlere göre daha çok sayıda kanıt ise Hellenistik dönemden günümüze ulaşmaktadır. Bu dönemde de okuma yazma bilen kızlar yine de oldukça sıra dışı bir grup olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Ancak belirtmek gerekir ki Hellenistik dönem farklılaşan sosyal ve siyasi yapı nedeniyle bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Okullar kamu tarafından yapılmış olmasa da, okulların varlıkları ve bu okullara kız ve erkek öğrencilerin devam etmiş oldukları epigrafik kaynaklardan takip edilebilmektedir. Bu okullarda erkek çocuklar okuma yazma dışında matematik ve retorik öğrenirken kız çocukları bu konuların dışında bırakılmaktaydılar. Kızların sistematik bir şekilde eğitimden uzak tutulmuş olmasının nedeni büyük ölçüde kadının sadece evin içinde kalması gerektiği görüşü ile bağlantılıdır (Croix, 2016: 136). Ancak okuma yazma ve temel hesap becerileri kız çocuklarına verilen eğitime dâhildi. Olasılıkla bu eğitimin verilme sebebi ev idaresinde bahsi geçen bilgilere ihtiyaç duyulacak olmasıydı. Ayrıca bir tapınakta rahibe olma

ihtimali de bu tip bilgilerin kızlar için gerekli olduğunu düşündürmüş olmalıdır (Pomeroy, 2004: 123).

Yunan kadınlarının büyük bir çoğunluğu temel eğitim hariç tutulursa eğitilmiş olmayan kadınlardı. Ev işlerini idare edecek kadar temel eğitim gördükten sonra erken yaşta evlendirilirdi. Evlenmeden önce genel olarak evde annelerinden gerekli eğitimi alan kız çocuklarının bazılarının pedagoğlar tarafından da eğitildiğine dair bilgiler vardır. Bahsi geçenler elbette maddi durumu uygun ailelerin çocuklarıdır. Zaten Batı Uygarlığı'nın temeli olarak kabul edilen Antik Yunan dünyasında eğitim, zenginler ve soylular yani yönetici sınıf için tasarlanmıştı. Antik Yunan düşüncesine göre, geriye kalanların eğitime ihtiyacı ancak itaat etmelerini sağlayacak kadar olmalıdır (Davidson, 2008: 27). Ancak ister anneden isterse pedagoğtan eğitim alsın kız çocuklarına yün eğirme, dokuma, işleme yapma, şarkı söyleme, dans etme, müzik enstrümanı çalma gibi konularda eğitim verilmekteydi. Özellikle dini festivallerde kızların da erkeklerle birlikte dans ve şarkı eğitimi aldığı ve yerel şarkılar ve danslar ile tanrıları mutlu ettiği bilinmektedir. Yunanlı kadın şairlerden M.Ö. 6. yüzyılda yaşamış olduğu bilinen Telesilla'nın da günümüze kalan fragmanlardan birinde böyle bir koro performansı için kızlara gönderme yaptığı bir bölüm bulunmaktadır (Plant, 2004: 33). Aşağı sınıfa mensup ailelerin kız çocuklarının durumu ise elbette eğitim anlamında çok daha kısıtlıydı.

Ancak Platon, 'Yasalar' adlı eserinde kız çocuklarının eğitiminin ikinci plana itilmesinin bir hata olduğundan bahsederken şöyle demektedir:

...Benim yaşamda erkekler için söylenen şeyler aynen kızlar için de öngörülüyor: yani kızları da aynı şekilde eğitmeli; 'binicilik ve jimnastik erkeklere yakışır, kadınlara ise yakışmaz' sözünden hiç korkmadan bunu söylüyorum. (Platon, *Nomoi*, VII, 804e-805b).

Platon'un bu önerilerinden erkek ve kız çocukların farklı eğitimlere tabi tutuldukları açıktır (Roisman ve Yardley, 2011: 103). Özellikle fiziksel eğitim konusunda Atina'da Sparta'da olduğundan oldukça farklı bir şekilde kız çocukları eğitimin dışında tutulmuşlardır. Platon kızların da erkekler gibi yurtlarını savunabilmeleri için bu eğitimleri almasının zorunlu olduğunu belirtmektedir:

Karadeniz dolaylarında Sarmat adı verilen boyun kadınları yalnız binicilik konusunda değil, ok ve başka silahlar kullanma konusunda da erkeklerle bir arada aynı eğitimi almakla yükümlü olmuşlar. ...Bu durumun gerçekleşmesi mümkün oluyorsa, bugün

bizim bölgemizde herkesin, erkekler kadar kadınların da bütün güçleriyle eşit biçimde aynı çalışmaları yapmaması çok aptalca bir şey...(*Platon, Nomoi, 805a-b*).

Diğer bir pasajda Platon Spartalıların sistemini örnek göstererek şöyle devam eder:

...Kızlarımız beden eğitimine ve müzik çalışmalarına katılarak yaşamak zorundadır; kadınlarımız yün işleriyle uğraşmazlar, ama hiç de önemsiz ve değersiz olmayan, çaba dolu bir yaşam sürerler; ev işleri, ev yönetimi ve çocuk yetiştirme yükümlülüklerini kararınca yerine getirirler, ama savaş işlerine karışmadıkları için bir gün kentleri ve çocukları uğruna savaşmak zorunda kalsalar, Amazonlar gibi ustalıkla ne ok ne de başka bir silah kullanmazlar... (*Platon, Nomoi, 806a-b*).

Kısacası Platon jimnastik dersini güreş ve dans olarak iki bölüme ayırmakta ve hem kızlar hem de erkekler için bu derse katılmanın önemini vurgulamaktadır. (*Patterson, 2013: 370*).

Yunan dünyasında erken yaşta evlendirilen kız çocuklarının çocukluk çağlarının da uzun sürmediği aşikârdır. Kızların evlenmesi o kadar önemlidir ki evlenmeden ölen bir kızın bu durumu büyük bir trajedi olarak görülmektedir.

Buraya kadar kız çocuklarının eğitimi ile anlattıklarımız daha önce bahsettiğimiz gibi Atina ve diğer kent devletlerinde olanlardır. Ancak bu kent devletlerinden diğer pek çok alanda da farklılık gösteren Sparta, kız çocuklarının eğitimine de farklı bakmıştır. Diğer Yunan kentlerinde, kızların eğitimi genel olarak dokuma ve yemek pişirme ile sınırlıyken (*Ksenophon, Lakedaimonion Politeia, I. 3*) Spartalılar kız çocuklarını da erkekler gibi bedensel açıdan güçlü kılmak ve anlaşılana o ki, topluma uyumlarını sağlamak üzere eğitime tabi tutmaktaydılar. Klasik Dönem boyunca, diğer Yunan kentlerinde evlenmeden önce kadınların fiziksel aktivitede boy gösterdikleri tek yer erginleme törenleriydi (*Laemmer 1981: 16-23; Christesen 2012: 212 vd.*). Sparta'da ise kızlar erkekler gibi ev dışında bedensel etkinliklere katılarak eğitim almaktaydılar (*Ducat, 2006: 34*). *Ksenophon* bunun sebebini güçlü çocuklar doğuracak olmalarına bağlamaktadır (*Ksenophon, Lakedaimonion Politeia, I. 4*). *Plutarkhos* da Spartalı kız çocuklarının bedenlerinin güçlenmesi için yarışa sokulduklarını, güreştirildiklerini, disk ve mızrak fırlattıklarını, boks eğitimleri aldıklarını, hatta kızların da erkekler gibi yarışlara çıplak katıldıklarını ve önemli dinsel törenlerde çıplak olarak erkeklerin önünde şarkılar söyleyip dans ettiklerini aktarmaktadır. Antik yazarlardan *Theokritos* da, Spartalı genç kızların Eurotas Nehri yanında yapılan yarışlara katıldıklarına ilişkin bilgiler vermektedir (*Theokritos,*

Epithalamios Helenes, XI. 22-25). Euripides ise, kızların erkeklerle çıplak olarak güreştiklerini belirtmektedir (Euripides, *Andromache*, 597-600). Tabii kızların çıplak olarak topluluk önüne çıkması âdeti muhtemelen Sparta dışındaki kent devletleri için oldukça şok ediciydi ve eleştiri alması oldukça doğaldı. Bu durum karşısında Plutarkhos, bunun anakara Hellası'nda utanç uyandıracak bir davranış olmadığını, aksine sadeliği ve bedensel uyumu teşvik ettiğini söyleyerek savunmuştur. Benzer şekilde Spartalı kızların spor yaparken giydikleri kısa kıyafetler de Euripides'in bir oyununda eleştiri konusu olmuştur (Euripides, *Andromache*, 597). MÖ VI. yüzyıla ait, Sparta'da yapıldığı düşünülen ancak Delphoi'da ve Dodona'da bulunan ve kız çocukların bu bedensel aktiviteler içinde gösteren (koşar biçimde görülen kız figürleri, dans ile ilgili oldukları anlaşılan flüt ve zil taşıyan kızlara ait bu bronz figürler yine çoğunlukla çıplak ya da az giysili olarak tasvir edilmiştir) bronz figürler oldukça ünlü ve yaygındır (Whitby, 2012: 141; Christesen, 2012: 212 vd).

Bunlarla beraber Spartalı kızlar koro danslarında da yer almaktaydılar. Koro çalışmalarında sürekli eğitmenlerinin gözetimi altında müzik, koreografi gibi sürekli çalışmayı gerektiren konularda eğitimler almaktaydılar. Kızların koro eğitiminin askeri egzersizler gibi senkronizasyon gerektiren bir eğitim olduğu ve itaatin öğretilmesinde kullanılmış olduğu söylenebilir (Ksenophon, *Oeconomicus*, VIII. 3-7). Ayrıca kızlar arasında da erkeklerde olduğu gibi bazı spor yarışmalarının düzenlenmiş olduğu bilinmektedir. Pausanias'ın bahsettiği, Dionysos Kolatas kültü onuruna yapılan bir yarış (Pausanias, *Periegesis Tes Hellados*, III. 13. 7) ile Helene onuruna düzenlenen koşu yarışı (Theokritos, *Epithalamios Helenes*, XVIII. 22-25) bunlardan bazılarıdır. Spartalı genç kızların evlilik için ne kadar hazır olduklarını gösterdikleri bir diğer festival Hyakinthia Festivali'ydi (Papapostolou et al. 2010: 45; Nobili, 2014: 135). Spartalı kadınların fiziksel aktivitelere evlendikten sonra da devam ettiklerini anlaşıyor. Bunu gösteren örnekler daha çok binicilikle ilgilidir. Olimpiyatların ilk kadın kazananı olarak tarihe geçen Kyniska, Spartalıdır ve dört atlı arabası ile M.Ö. 396 ve M.Ö. 392 yıllarında adını tarihe yazdırmıştır (Hodkinson ve Powell, 1999: 126). Pausanias'ın bildirdiğine göre, Lakonialı kadınlar Kyniska'nın zaferinden sonra pek çok kez aynı onuru yaşamışlardır (Pausanias, *Periegesis Tes Hellados*. III. 8. 1).

Şanslı Azınlık: Eğitimli Yunan Kadınları

Sosyal ve entelektüel hayatta antik Yunan kadınının baskılandığına dair kayıtlar da bulunmaktadır. Az sayıdaki eğitimli Yunan kadının bu baskıların dışında kaldığını düşünmek

mümkünse de varlık gösterdikleri alanlardaki başarılarını kendi çabalarına bağlamak da olasıdır. Bahsi geçen kadınlar arasında Platon'un Onuncu Musa dediği, Ovidius (Ovidius, Heroides, XV-XVI) ve Horatius (Horatius, Odes, IV-13) gibi ünlü Romalı şairleri kendinden söz ettirebilmiş olan ve çoğunlukla genç bir kadın öğretmen olarak betimlenen (Joyal, McDougall ve Yardley, 2009: 124) ünlü şair Sappho bulunmaktadır. Lesbos doğumlu olan Sappho'nun her ne kadar hayatına dair bilgiler açık değilse de yazdığı şiirler ününü günümüze kadar sürdürmüştür (Chrystal, 2017: 392). Sappho'nun yazdığı şarkılar ve bir Atina vazosunda lir çalarken gösteren tasviri kendisinin müzik eğitimi almış olduğunu da göstermektedir (Plant, 2004: 11). Sappho'nun M.Ö. 600 civarında yazmış olduğu şiirleri onun bir Thiasos (kendisinin ve genç kızların mensup olduğu dini bir grup) mensubu olduğunu kanıtlar niteliktedir. Thiasos dini bir komünite olmanın yanı sıra, özellikle aristokrat kökenli kızlar için önemli bir eğitim kurumuydu ve mensuplarına danslar, şarkılar, müzik ve güzelliği arama yolunda öğrendikleri diğer tüm şeylerle birlikte erkeklerin alışlageldik dünyasına karşıt bir yaşam ve kimlik oluşturmaktaydı (Bloomer, 2013: 448). Diğer okulların aksine burada eğitim, çocukluktan başlayarak evliliğe kadar devam etmekte ve kesintiye uğramamaktaydı. Buna paralel olarak sonraki yıllarda Sappho'nun öğretmenlik yaptığı ve İonialı soylu ailelerin kızlarına edebiyat ve müzik eğitimi verdiği de anlaşılmaktadır (Winkler, 1990: 176). Pek çok kadın şairin Sappho'nun eserlerini model aldığı görülür. Sappho dışında öğretmenlik yaptığı bilinen diğer Yunanlı kadın şairlerden biri de Myrtis'dir (M.Ö. 5. yüzyıl) ve Corinna ve Pindaros adlı şairlerin onun öğrencileri oldukları söylenmektedir. Tegealı Anyte de M.Ö. 3. yüzyılda yaşamış, Dor lehçesinde yazan ünlü bir kadın şairdir. Kendi döneminde ve sonraki dönemlerde epigramlar ile tanınmıştır. Bazı kaynaklarda onun Peloponnesos'da bulunan bir şiir ve edebiyat okulunun başında olduğu söylenmektedir. M.Ö. 410 doğumlu olduğu bilinen Makedonyalı Büyük İskender'in büyükannesi olan Eurydike ise, Plutarkhos tarafından annelere örnek olarak gösterilir.

Klasik Dönem'in ünlü kadınlarından biri olan Aspasia ise bir öğretmen, retorikte uzman bir kişi ve bir düşünür olarak tasvir edilir (Plutarkhos, *Perikles*, 24.5). Eserleri günümüze ulaşamamış olsa da yine adı bilinen kadın yazarlardan biri olan M.Ö. 4. yüzyıla yaşamış Hipparkhia felsefe konusunda eserler vermiştir. Aynı dönemlerde yaşamış olan bir diğer kadın yazar ise Leontion adlı bir filozofdur. Cicero'nun övgüyle bahsettiği bu kadın yazar Aristoteles'in öğrencisi Theophrastus ile ilgili bir kritik yazmıştır. Diogenes Laertius (M.S. 3.

yüzyıl) Platon'un Atina'ya ünlü düşünürden eğitim almak için gelen iki kız öğrencisinden bahseder (Themistius, *Orationes*, 23.295; MacLachlan, 2012: 174). Bunlardan biri Platon'un ünlü Symposion diyalogunda Sokrates ile aşkla ilgili konuşan Mantinealı Lastheneia'dır.

Olasılıkla M.Ö. 250 yıllarında Kyrene ve İskenderiye'de yaşamış olduğu düşünülen Ptolemis adlı kadının Yunan müzik teorisi ile ilgili yazmış olduğu eser yine dikkat çekicidir. M.Ö. 2. yüzyılda yaşadığı anlaşılan Histiaea gramer, tarih ve topografi alanında eserler vermiş bir kadın yazardır ancak bunlar günümüze ulaşmamıştır (Plant, 2004: 3). Yunan bir anneye sahip olan İskit kralı Skeyles'e okuma yazmanın muhtemelen aristokrat bir aileye sahip olan annesi tarafından öğretildiği bilinmektedir ki bu anneden okuma-yazma öğrenmeye dair bilinen tek örnektir (Herodotos, *Historiai*, 4.78; Dillon, 2013: 406).

Ayrıca eğitilmiş kadınların izlerine edebi ürünlerin hayali karakterleri arasında da rastlamak mümkündür. Örneğin Euripides'in *Hippolytus*'unda Theseus'un karısı Phaedra kendini astığında elinde bir veda mektubu tutmaktadır. Burada Phaedra sadece yazı yazabilen mitolojik bir karakter olarak değil, Atinalı eğitilmiş elit kesimde yer alan ve okuma-yazma bilen kadın olarak da var olmaktadır (Euripides, *Hippolytus*, 856-857; Dillon, 2013: 431). Diogenes Laertius, Plato'nun Atina'ya ünlü düşünürden eğitim almak için gelen iki kız öğrencisinden bahsediyor (Themistius, *Orations*, 23.295c.) olması bu tezi desteklemektedir (MacLachlan, 2012: 174).

Sonuç

Demokrasi, felsefe ve sanat gibi konularda oldukça parlak bir uygarlık olan ve günümüzdeki hemen tüm batı uygarlıklarının atası olduğu iddia edilen Antik Yunan Uygarlığı'nda konu kadına geldiğinde bu parlaklıktan söz etmek Aristoteles'in de altını çizdiği gibi (Aristoteles, *Politiká*, 1. 12) pek de mümkün değildir. Bugünün modern toplumlarında halen cinsiyet ayrımcılığı yapıldığı ve dezavantajlı cinsiyetin her zaman kadın olduğu göz önüne alındığında, kadına yönelik bu eşitsizlik anlayışının temelinde Antik Yunan'ı görmek bu anlamda şaşırtıcı değildir.

Antik Yunan'da kadının toplum tarafından algılanış şekli, kadına karşı geliştirilen tutumun ve verilen eğitimin şekillenmesinde önemli bir role sahip olmuştur. Bunu destekler şekilde, Antik Yunan'da eğitim önemli bir olgu olmasına rağmen kadın ve erkek için sosyal yaşamdaki roller daha doğumdan itibaren farklılaşmakta ve kız çocuklar her zaman ikincil rollere sahip olmaktadır. Kızlardan iyi bir eş ve anne olmaları dışında bir beklenti olmadığı için yetiştirilmelerinde de erkek çocuklarda olduğu gibi özellikle formal eğitimin çok önemli bir rolü bulunmuyordu. Bu sebeple erkek ve kız çocukların farklı eğitimlere tabi tutuldukları dikkati çekmektedir. Antik kaynaklar incelendiğinde kız çocukların erkeklerle aynı okullara gidip gitmediği hususu da belirgin değildir. Ancak çoğu kızın, toplumda kadının yerine atfedilen özelliklerin devamını sağlayabilmesi için ev idaresi ve yün eğirme, kumaş dokuma gibi ev işlerine dair eğitime tabi tutuldukları bilinmektedir. Bu ev içi eğitime ek olarak temel okuma yazma ve temel hesap becerileri şanslı kız çocuklarına verilen eğitimin içerisinde yer alabilmekteydi. Ancak olasılıkla temel okuma ve hesap becerilerine ilişkin eğitimin verilme sebebi ev idaresinde bu bilgilere ihtiyaç duyulacak olmasından kaynaklanmaktaydı. Ayrıca bir tapınakta rahibe olma ihtimali de bu temel bilgilerin kızlar için gerekli olduğunu düşündürmüş olmalıdır.

Bütün bunlardan hareketle denebilir ki, kadın figürünün zayıflık ve güçsüzlük fikriyle özdeşleştirilmiş olması, kadının erkeğe göre fiziksel doğasındaki farklılıklar Antik Yunan toplumunun algısında karakter ve iradedeki güçsüzlüğe kaydırılmıştır. Bu bağlamda, Platon'un ideal devletinde kadına erkekle eşit eğitim verilmesi gerektiğine dair yaptığı vurgu aslında muhtemelen kadının erkeğe göre karakter ve iradedeki güçsüzlük algısından kaynaklanmaktadır denebilir. Ancak tüm bunlar yine de Yunan dünyasında entelektüel kadınların ortaya çıkmasına engel teşkil etmemiştir. Alışılmış olanın dışında, sayıları az da olsa söyleyecek sözü olan, eğitim almayı bir şekilde başarabilmiş ve bu sayede adını günümüze ulaştırabilmiş ve ölümlerinden yüzlerce yıl sonra bile Romalı düşünürleri kendilerinden övgüyle söz ettirebilmiş Sappho gibi kadınlar da bulunmaktadır.

Kısacası demokrasi kavramını borçlu olduğumuz Antik Yunan kültüründe kadının yerinin beklenenin aksine oldukça geri planda kalmış olduğu açıktır. Günümüz toplumlarında kadınların hâlihazırda erkeklerle eşit statüye kavuşabilmek için çaba harcaması gerektiği düşünüldüğünde Antik Yunan'ın kültürel izlerinin halen silinmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi bugün pek çok sivil toplum kuruluşu tarafından halen kız çocuklarının eğitim

almalarına yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Bu anlamda tarihsel süreçte kadınlara uygulanan eşitsiz tutumun ideal uygar toplum olma yolunda insanlık adına büyük bir engel oluşturduğu ve bu engelin antik çağdan beri süregeldiği bu çalışma ile de ortaya konulmaktadır.

Kaynakça

Aristophanes (Çev. 1994). *Nephelai*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Bulutlar*. Çev. A. S. Delilbaşı. İstanbul: MEB.

Aristoteles (Çev. 2013). *Politiká*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Politika*. Çev. M. Temelli. İstanbul: Ark.

Aristoteles (Trsl. 1910). *Ton Peri Ta Zoia Historion*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *History of Animals*. Trsl.: T. D'Arcy Wentworth. London: Claredon.

Bilgiç, E. (2014). Epigrafik veriler ışığında antikçağ Anadolu'sunda eğitim. *Cedrus*, II. 323-338.

Bloomer, W. M. (2013). The Ancient Child in School. *The Oxford Handbook of Childhood and Education in the Classical World*. Oxford: Oxford University.

Blundell, S. (1995). *Women in Ancient Greece*. Cambridge: Harvard University.

Bonnard, A. (2004). *Antik Yunan uygarlığı*. İstanbul: Evrensel.

Burnet, J. (2008). *Aristoteles- Eğitim üzerine*. İstanbul: Say.

Christesen, P. (2012). Athletics and social order in Sparta in the Classical Period. *Classical Antiquity* 31(2), 193-255.

Chrystal, P. (2017). *Women in Ancient Greece*. London: Fonthill Media.

Cole, S.G. (1981). Could Greek women read and write? H.P. Foley (ed.). *Reflections of Women in Antiquity*. (pp.219-45). New York: Gordon and Breac Science.

- Davidson, T. (2008). *Greklere eğitim düşüncesi*. İstanbul: Say.
- Deighton, H.J. (2005). *A day in the life of Ancient Athens*. Bristol: Bristol Classical.
- Dillon, M. P. J. (2013). Engendering the Scroll: Girls' and women literacy in Classical Greece. (pp.396-418). *The Oxford Handbook of Childhood and Education in the Classical World*. Oxford: Oxford University.
- Ducat, J. (2006). *Spartan education: Youth and society in the classical period*. Bristol: Classical Press of Wales.
- Dürüşken, Ç. (1990). *Quintilianus'ta çocuk ve yetişkin eğitimi ve günümüzle bağlantıları*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Euripides (Trsl. 2001). *Andromache*. Trsl. S. Stewart, W. D. Smith. Oxford: Oxford University.
- Euripides (Trsl. 2010). *Hippolytus*. Trsl. D. Kovacs. Cambridge: Harvard University.
- Freeman, C. (1996). *Mısır, Yunan ve Roma- Antik Akdeniz uygarlıkları*. İstanbul: Dost.
- Herodotos (Trsl. 1961). *Historiai*. Trsl. A.D. Godley. London: Loeb Classical Library.
- Hobhouse, W. (1910). *The theory and practice of ancient education*. New York: G. E. Stechert & Co.
- Hodkinson, S. & Powell, C. A. (1999). *Sparta: New perspectives*. London: Classical Press of Wales.
- Joyal, M.; Mcdougall, I., Yardley, J. C. (2009). *Greek and Roman education: A sourcebook*. New York: Routledge.
- Ksenophon (Çev. 1980). *Lakedaimonion politeia*. Kullanılan Metin ve Çeviri: Spartalıların Anayasası. Çev. B. Umar, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1, 277-296.

Ksenophon (Trsl. 1953). *Oeconomicus*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Oeconomicus*. Trsl.: E. C. Marchant. Cambridge: Loeb Classical Library.

Laemmer, M. (1981). Women and sport in Ancient Greece. E. Joki (Ed.), *Medicine and Sport*. 14, 16-23.

MacLachlan, B. (2012). *Women in Ancient Greece: A Sourcebook*. Londra: A&C Black.

Marrou, H. I. (1956). *A history of education in antiquity*. Wisconsin: University of Wisconsin.

Nobili, C. (2014). Performances of girls at the Spartan festival of the Hyakinthia. S. Moraw & A. Kieburg (Eds.), *Maedchen im Altertum/Girls in Antiquity*, pp.135-148.

Ovidius (Çev. 2011). *Heroides*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Heroides*. Çev. N. Akçay. İstanbul: Kabalıcı.

P. Oxy. IV. 744. (2017, Kasım, 12). <http://www.papyri.info/apis/toronto.apis.17/>

Papapostolou, M. & Konstantinakos, P., Mountakis, C. & Georgiadis, K. (2010). Rites of passage and their role in the socialization of the spartan youth. *Sport Management International Journal*, 6(1), 43-52.

Patterson, C. B. (2013). Education in Plato's laws. *The Oxford Handbook of Childhood and Education in the Classical World*. Oxford: Oxford University, pp.365-381.

Pausanias (Trsl. 1964). *Periegesis tes hellados*. Trsl. W.H.S. Jones. Londra: Loeb Classical Library.

Phillips, M. G. & Roper, A. P. (2006). *History of physical education*. In *The Handbook of Physical Education*. D. Kirk, D. Macdonald and M. O'Sullivan (Eds.), London: Sage.

Plant, I. M. (2004). *Women writers of Ancient Greece and Rome*. London: University of Oklahoma.

Platon (Çev. 1997). *Protagoras*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Protagoras*. Çev. N. Ş. Kösemihal.
İstanbul: Sosyal.

Platon (Çev. 2006). *Lysis*. Çev. N.P. Boyacı. İstanbul: Kabalıcı.

Platon (Çev. 2006). *Kriton*. Çev. F.Öktem, C. Türkkkan. İstanbul: Kabalıcı.

Platon (Çev. 2012). *Politeia*. Kullanılan Metin ve Çeviri: Devlet. Çev. S. Eyüboğlu; M.A. Cimgöz.
İstanbul: İş Bankası Kültür.

Platon (Trsl. 1970). *Nomoi*. Trans. by. T. Saunders Harmondsworth. London: Penguin.

Plutarkhos (Çev. 1945). *Bioi Paralelloi, Perikles*. Çev. O. Davies. Ankara: MEB.

Pomeroy, S. B. (1977). *Techniki kai Mousikai: The education of women in the fourth century
and in the Hellenistic Period. AJAH,2, 51-68.*

Pomeroy, S. B. (1994). *Xenophon Oeconomicus: A social and historical commentary*. Oxford:
Clarendon.

Pomeroy, S. B. (2004). *Spartan women*. Oxford: Oxford University.

Pseudo-Plato (Trsl. 1981). *Axiochus*. çev. Jackson P. Hershbell. Australia: Scholars.

Quintus Horatius Flaccus (Trsl. 1936). *Odes*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Works of Horace*.
Çev. C. Smart. New York: Evert Duyckinck.

Roisman, J. & Yardley, J. C. (2011). *Ancient Greece from Homer to Alexander*. Malden: John
Wiley & Sons.

Ste. Croix G.E.M. (2016). *Antik yunan dünyasında sınıf mücadelesi*. Çev. Ç. Sümer. İstanbul:
Yordam Kitap.

Terentius (2017). *Heautontimorumenos*. 626-30: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0115%3Aact%3D1%3Ascene%3D1/>

Themistius (Trsl. 2000). *Orationes*. Kullanılan Metin ve Çeviri: The Private Orations of Themistius. çev. R. J. Penella. London: University of California Press.

Theokritos (Çev. 1976). *Epithalamios Helenes*. Kullanılan Metin ve Çeviri: Yunan Çoban Şiirleri. Çev. S. Sinanoğlu. İstanbul: MEB.

Whitby, M. (2012). *Sparta*. New York: Taylor & Francis.

Winkler, J. J. (1990). *The Constraints of Desire*. London: Routledge.

Yıldırım, A & Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.